

ZERDÜŞTİLİK ve YEZİDİLİK BAĞLAMINDA KÜRTLERİN İNANÇLARININ KÖKENİ PROBLEMİ

Mehmet Emin Sular*

Öz

M. Ö. 2000’li yıllardan itibaren Sümer ve Asur kaynakları Kürt ismine yakın halkların varlığını haber vermektedir. Kökenleri Ârilerle dayanan Kürtler, İslam’ı kabule kadar ataları Ârilerden aldıkları geleneksel inançlarına bağlı kalmışlardır. Buna rağmen 20. yüzyılın başından itibaren bir kısım milliyetçi Kürt aydını, Medlerin (M.Ö. 728-550) Kürtlerin atası, Zerdüş’tün Med/Kürt, İslam’dan önce Kürtlerin Zerdüş’ti olduğunu, Kürtlerin İslam öncesi dini olarak idealize edilen Yezidiliğin Zerdüş’tiliğe dayandığını iddia etmiştir. Kürt milliyetçiliğine bağlı olarak gelişen bu iddiaların merkezinde, oluşturulmak istenen yeni Kürt ulus kimliği için şanlı bir tarih ve kadim din yaratmak vardır. Söz konusu iddiaların ispatı için bazı yazılı ve arkeolojik deliller ileri sürülmüştür. Bu düşünce zamanla toplumun okur-yazar belli kesimi tarafından da kabul görmüştür. Çalışmada söz konusu iddialar ele alınmış ve ileri sürülen deliller incelenmiştir. Bu bağlamda Zerdüş’tiliğin daha çok Perslere/Farslara ait bir din olduğu, Medlerin Kürtlerin atası olmadığı, Zerdüş’tün de Med döneminde yaşamadığı, Kürtlerin İslam’ı kabule kadar Ârilerden getirdikleri politeist ve tabiat olaylarını kutsal gören geleneksel inançlarına bağlı kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. İslam öncesi Kürt inançlarının bir manzumesi niteliğinde olan Yezidiliğin de Zerdüş’tiliğe dayandığına dair iddiaların temellendirmeden yoksun olduğu anlaşılmıştır. Konuyla ilgili Kuzey Irak’ta alan araştırması yapılmış ayrıca Türkçe, İngilizce, Arapça yazılı kaynaklardan ve görsel materyallerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medler, Zerdüş’tilik, Yezidilik, Ehl-i Hak, Âriler.

THE ORIGIN PROBLEM OF KURDISH BELIEFS IN THE CONTEXT OF ZOROASTRIANISM AND YAZIDISM

Abstract

Since the 2000s BC, Sumerian and Assyrian sources have been reporting the presence of publics close to the Kurdish name. The Kurds, whose roots are based on Arites, have adhered to their traditional beliefs that they took the ancestors from the Aris until Islam accepted. Nevertheless, since the beginning of the 20th century, some nationalist Kurdish intellectuals claimed that Medes (728-550 BC) were the ancestors of the Kurds, so Zoroaster was Med/Kurd, before the Islam the Kurds were Zoroastrian and that syncretic belief, Yazidism, was based on Zoroastrianism. At the center of these claims, which are based on nationalism, is to create a glorious history and an ancient religion for the new Kurdish nation identity desired to be created. Some written and archaeological evidence has been proposed to prove the allegations in question. Over

time, this idea has been accepted by certain sections of the society who are literate. Therefore, in our study, the allegations in question were handled and the evidences put forward were examined. As a result, it was observed that Zoroastrianism was mostly a Persian religion, Kurds and Medes were different branches of the Aris, that Zoroaster did not live during the Medes period and that the Kurds adhered to their traditional beliefs, which considered the politeist and natural events sacrificed by the Aris until the acceptance of Islam. It was understood that Yazidism, which is a poem of pre-Islamic Kurdish beliefs has been understood that the claims that Yazidism is also based on Zoroastrianism insubstantial. In addition, field research was conducted in Northern Iraq on this subject, and besides, Turkish, English and Arabic written sources and visual materials were used.

Keywords: The Medes, Zoroastrianism, Yazidism, Ahl-i Haqq/ People of Truth, Arites.

GİRİŞ

Kürt halkı günümüzde büyük oranda Müslüman ve Ehl-i Sünnet'in Şafii mezhebine mensuptur. İran'ın Kirmanşah, Hemedan ve Bicar gibi şehirlerinde az sayıda Şii olanlar da bulunmaktadır. Farklı coğrafyalarda Yezidilik, Ehl-i Hak/Yaresanilik/Kakailik ve Alevilik gibi heterodoks inançlara bağlı olanlardan da belli oranda bahsedilebilir.

20. yüzyılın başından itibaren bir kısım seküler ve milliyetçi Kürt aydını,¹ Medlerin (M.Ö. 728-550) Kürtlerin atası, Zerdüşt'ün Med/Kürt, Zerdüştiliğin İslam öncesi Kürtlerin milli dini olduğunu, senkretik bir inanç olan Yezidiliğin kökeninin Zerdüştiliğe dayandığını iddia etmiştir. Onlar iddialarını yazılı ve birtakım arkeolojik kazılardan çıkan delillerle ispatlamaya çalışmışlardır. Bu meyanda Kuzey Irak bölgesinde keşfedilen arkeolojik alanlar, Bölgesel Hükümet tarafından sistematik olarak Zerdüşti tapınak ve eserler olarak tanımlanmıştır. Burada istenen İslam öncesine dayanan bir *Kürt ulus kimliği* inşa etmektir. İddiaların bu yönüyle siyasî/ideolojik bir amacı hedeflediği söylenebilir.

İddialar zamanla toplumun okur-yazar belli kesimi tarafından da kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece Zerdüştiliğe, kurucusu Zerdüşt'e, kitabı *Avesta*'ya ve dini sembollerine karşı duygusal bir yaklaşma oluşmuştur. Bunun sonucunda 90'lı yıllardan itibaren bazı Avrupa ülkelerinde Zerdüştiliğe geçişlerle ilgili haberler gelmeye başlamış, yeni ateşkedeler kurulmuştur. 2012 yılında İsveç-Stockholm'da Andez Hawezi ve taraftarları tarafından kurulan Zerdüşti tapınağı buna örnek gösterilebilir.² Öte yandan 2015 yılında da Kuzey Irak'ta yeni bir *Zerdüşti Hareket* ortaya çıkmıştır. Daha sonra ikiye ayrılan Hareket, Süleymaniye şehrinde *Yesna* ve *Pîr Lokman Grubu* şeklinde iki ayrı merkezde faaliyetlerini devam ettirmektedir. Genelde okumuş-yazmış seküler ve milliyetçi kesimden rağbet gören Hareket'in dini, manevi boyuttan öte kültürel bir olgu olarak gördüğü söylenebilir. Buradaki Zerdüştilik köklerinden arındırılmış, bölgeye has, siyasî ve yapyap bir görünüm arz etmektedir.

Makalenin amacı, yukarıdaki iddiaları inceleyerek Kürtlerin kökeni, İslam'dan önceki dinleri hakkında bilgi vermektir. Önce Kürtlerin kökeni hakkındaki bilgiler ele alınacak, akabinde söz konusu iddiaların değerlendirilmesi yapılacaktır. Araştırma için Kuzey Irak'ın Süleymaniye, Dohuk ve Amidiye şehirlerinde alan çalışması yapılmıştır. Bunun

¹ Celadet ve Kamuran Ali Bedirhan kardeşler Suriye'de 1932-1943 yılları arasında çıkardıkları *Hawar* adlı dergide, Cigerxwin şiirlerinde, Ekrem Cemilpaşa, Sıraç Bilgin, E. Xemgin ve Cemşid Bender gibi yazarlar da kitaplarında bu iddiaları dile getirmişlerdir.

² <https://zoroastrians.net/2012/02/27/kurds-open-zoroastrian-temple-in-sweden/> (12/11/2020).

dışında yerli-yabancı yazılı kaynaklara müracaat edilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülerek gerek araştırmacı tarafından çekilen gerekse internet sitelerinden ulaşılan görsellerden yararlanılmıştır.

1. Kürtlerin Kökeni

Kürtlerin kökeni, yaşadıkları topraklara ne zaman ve nereden geldikleri konusu gizemini korumaya devam etmektedir. Literatürde konuyla ilgili öne çıkan birkaç ihtimalden söz edilebilir. Bunlardan ilki, Kürtlerin Kafkas kökenli oldukları M. Ö. 9 ve 8. yüzyıllarda bölgeye göç edenlerin etkisiyle Ârileştikleridir. Diğer görüş ise Hint-İran/Âri soyundan geldikleridir.³ Buna göre Kürtler önceden İran'ın doğusunda yaşarlardı; M. Ö. 2000'li yıllarda ise İran'ın batısına göç ettiler. Göçten önce bölgede *Kardu* adında bir ulusun yaşadığı, bunların sonradan Kürtlerle karıştığı da belirtilmektedir.⁴ Bu verilere göre, Kürtlerin, Âri ile yerli halkın karışımı sonucunda ortaya çıkan bir millet olduğu anlaşılmaktadır.

M. Ö. 2000 yılına tarihlenen iki Sümer tabletinde, *Kar-da-ka* adında Van Gölü'nün güneyinde *Su Halkı*'nın yanında bir ülkeye rastlanmıştır. Bitlis yakınlarında *Suy* adlı eski bir kaleden söz edilmektedir. Milattan önce 1000'li yılların başında Asur Kralı Tiglath-Pileser (M.Ö: 1098-1068) *Kurti/Kur-ti-e* adında bir kavimle Azu dağlarında savaşmıştır.⁵ Kurti(e)lerin günümüzdeki Kürtler olup olmadığı belirsizdir. Fakat *Kardu*, *Kardaka*, *Kurtie* ile *Kürt* kelimeleri arasındaki şekilsel benzerlik dikkat çekicidir. Dolayısıyla bunların günümüz Kürtlerin atası olabilecekleri görüşü incelenmeye değerdir. Etnologların görüşü genellikle bu yöndedir.⁶ Kurtie kelimesi, sonradan *Kurti* ve *Kürt*'e dönüşmüş olmalıdır. Yeni yazılı ve arkeolojik deliller bulunana kadar bu görüşü kabul etmek doğru görünmektedir.

Bölge'ye sonradan hâkim olan Ahamenişlere/Perslere (M.Ö. 550-331) ait kaynaklar ve Herodotos, (M.Ö. 484-425) *Kardu*, *Kardaka*, *Kurtie* ve bu isimlere benzer bir kavim hakkında bilgi vermemektedir. Yunan filozof ve tarihçi Xenophon (M.Ö. 430-355) Dicle'nin kuzeyine yerleşmiş *Karduchoi* adlı bir halktan bahsetmektedir. Onların topraklarının Kürtlerin yaşam alanlarından biri olmasından dolayı 20. yüzyılın başına kadar *Karduchoi*'nin Kürtlerle özdeş olduğu tartışmasız kabul edilmiştir.⁷ Ayrıca tüm milletlerde olduğu gibi Kürtlerin kökeniyle ilgili çok sayıda mitolojik bilgi de bulunmaktadır.⁸

Kürt ve Fars dilleri Hint-Avrupa dil ailesine mensup akraba dillerdir ve aralarında yapısal olarak büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu da Farsların ve Kürtlerin Ârilerin farklı kollarına mensup olduklarını akla getirmektedir. Büyük ihtimalle sonradan Kürtleri oluşturacak Âriler önce İran'ın batısındaki Zağros dağlarına buradan da doğu ve batıya göç ederek geniş ve dağlık alanlara yerleşmişlerdir.⁹ *Kürt* (tekil) ve *ekrad*

³ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dag, Reşat Adak, vd. (İstanbul: Nübihar Yayınları, 2019), 86; Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, çev. Cemal Atilla (İstanbul: Doz Yayınları, 2013), 77.

⁴ Viladimir Minorsky, *Kürtler-Kürdistan*, çev. Kamuran Fıratlı (İstanbul: Doz Yayınları, 1996), 53.

⁵ Minorsky, *Kürtler-Kürdistan*, 53-54; Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 58.

⁶ Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci (İstanbul: Doz Yayınları, 1998), 126.

⁷ Minorsky, *Kürtler-Kürdistan*, 54-56.

⁸ Bkz. Minorsky, *Kürtler-Kürdistan*, 59-60; Kürtler hakkında ilk defa sistemik bilgi veren tarihçi Mesudî, onların aslen Arap olduğunu yazmaktadır. Zayıf görünen bu iddiayı destekleyecek yeterince delil bulunmamaktadır. Mesudî, *Murûc'z-zehab* (Beyrut: eş-Şirketu'l-Alemiyye, 1989), 1/436.

⁹ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 74.

(çoğul) ismi de ilk olarak Arap fetihleri sırasında İran'ın karışık halkları veya İran'a komşu halklar için kullanılmıştır.¹⁰ Buradan Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın kadim bir halkı oldukları anlaşılmaktadır. İslam'ı kabule kadar inançları ve kültürleri üzerinde ana belirleyici etken de ataları Âriler olmuştur.

2. Âriler ve İnançları

Âri kelimesi *soylu ve miasfirperver* anlamlarına gelmektedir. Avesta Dili'nde *Âirya*, Sanskritçede *Ârya* olarak geçmektedir.¹¹ Âriler, Orta Asya'da dağınık bir şekilde yaşayan M.Ö. 2000 yılların başından itibaren¹² aşamalı ve yüzyıllarca devam eden göçle Hindistan, İran ve Avrupa'ya doğru giden bir halktır. Bunlar sonradan *İndogermen* veya *Hint-Avrupalı* olarak bilinmişlerdir. İran'a gelenler, Hazar denizi ile Karadeniz arasında ve İran'ın batısına yerleşmişlerdir. Bunlar sonradan *Âryayî* olarak bilinen halkları oluşturmuşlardır.¹³

Ariler, Orta Asya'dan göç etmeden önce göçebe bir hayat yaşar, sığır, koyun ve keçi güderek geçinirlerdi. Toplumları din adamı, savaşçı ve çiftçi olarak üç kısımdan oluşurdu. Âri toplulukları uzun yıllar bir arada yaşadıkları sonra M. Ö. 3000 yıllarında ikiye ayrılırlar. Fakat ticaret gibi nedenlerle iletişim halinde olurlar. M. Ö. 4000 yılından ayrılma dönemine kadar torunları Brahman ve Zerdüştiler tarafından temsil edilecek büyük bir dini gelenek oluştururlar.¹⁴

Ârilerin inançlarıyla ilgili bilgileri *Rigveda*, *Avesta* metinlerinde ve 1907 yılında Hattuşaş'ta Hitit dönemine ait keşfedilen kitabede görmekteyiz.¹⁵ Onlar politeist olup Hindistan'da olduğu gibi Varuna, Mitra, İndra, Aditî ve oğulları ile başka birçok tanrıya inanırlardı. Bunun yanında tabiat olaylarını kutsal görürlerdi. Özellikle ateşin ve aile ocağının onlar açısından özel bir yeri vardı. Ailenin en büyük çocuğu aileyi veya aşireti temsilen aile ocağına gözcülük yapar ateşin sürekli yanmasını sağlardı. Aile ocağına verilen değer, daha eski dönemlere ait ataya tapıcılık inancıyla yakından ilişkilidir.¹⁶

Ateşin bir merkezde sürekli yanar durumda tutulması göçebe hayatıyla yakından ilişkilidir. Isınmak, aydınlık ve yemek için ateş hayati bir öneme sahipti ve sürekli yanması gerekirdi. Bunun için bir yerden başka yere gidildiğinde ateşin közleri tencere benzeri bir aracın içine konular ve taşınırdı. Bu şekilde ortaya çıkan *sürekli yanar ateş kültü* sonradan Hint-İranlılar arasında da yayılmıştır. Brahmanlar ateş kültürünü *agni*, Zerdüştiler ise *atar* olarak isimlendirmişlerdir. Ârilerde ateş dışında diğer kült malzemesi de *sudur*.¹⁷

Ârilerde her tanrının yetki alanı ve görevi farklıydı. Varuna, savaş, gökyüzü ve akıl tanrısıydı. İnsan üstü güçlere sahip dev gibi tahayyül edilmişti. İndra sertlik, yıldırım, tufan ve yağmur tanrısıydı. *Veda* metinlerinde Âghora olarak geçmektedir. Varuna ismi genelde Mitra adında başka bir tanrı ile zikredilmiştir. Mitra kelimesi *Avesta*'da *Misra*, Pehlevicede *Mitr*, Farsçada sevgi ve güneş anlamlarına gelen *Mihr* olarak geçmektedir. *Avesta*'ya göre Mitra gökyüzü ve yeryüzünü aydınlatan güneşle yakın ilişkilidir. *Veda*

¹⁰ Minorsky, *Kürtler-Kürdistan*, 58; Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 63.

¹¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), 1/239; Celaleddin Âştîyânî, *Zertoşt*, (Tahran: Şirket-i Sihâm-ı İntişâr, 1381/2002), 23; Abdulazîm Rızayî, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, (Tahran: İntişârat-ı İlmi, 1389/2010), 1/161.

¹² Âştîyânî, *Zertoşt*, 29.

¹³ Abdulazîm Rızayî, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, 1/161; Âştîyânî, *Zertoşt*, 23.

¹⁴ Mary Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices* (USA: 1979), 2.

¹⁵ Abdulazîm Rızayî, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, 1/161.

¹⁶ Âştîyânî, *Zertoşt*, 37.

¹⁷ Mary Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, 4.

metinlerinde ise Mitra dost, arkadaş anlamını ifade eder. Ayrıca O sözleşmeleri korumakla görevlidir. Bazen Varuna geceyi Mitra ise gündüzü aydınlatan tanrı olarak kabul edilmiştir. Hint ve Avrupa'da yayılan Mitraizm/Mihrperest dini Mitra ile ilgilidir.¹⁸ Hititlere ait kitabede Âri kökenli Mitanelere ait Mitra, Varuna, İndra ve Nasatya tanrılarının ismi geçmektedir.¹⁹

Ârilerde tanrılarının dikkatini çekmek ve rızalarını kazanmak için kurban ritüeli önemli bir yere sahipti. Âriler kurbanlarını gökteki tanrılara yükselmesi için yakarlardı. Bununla tanrılarının isteklerini yerine getireceklerine inanırlardı. Kurban ve diğer törenler din adamları tarafından yürütülürdü; buna karşılık onlara at, öküz veya altın benzeri bir hediye takdim edilirdi.²⁰ Âri dini geleneğinin, politeist tanrı tasavvuruyla beraber ateş, güneş ve su gibi birtakım tabiat unsurlarını kutsal gören bir anlayışa dayandığı anlaşılmaktadır. Kürtlerin İslam'ı kabule kadar inançlarının bu minvalde olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili diğer bir iddia Medlerin, Kürtlerin atası olduğu, Zerdüş'tün Med döneminde yaşadığı yönündedir.²¹ Kuzey Irak bölgesindeki yeni Zerdüş'tî Hareket'in sözcüleri/liderleri Awat Hüsameddin²² ve Pîr Lokman²³ da ısrarla Med vurgusu yapmış, Zerdüş'tün Med döneminde yaşayan bir Kürt olduğunu söylemişlerdir.

3. Medler (M.Ö. 728-550) ve Zerdüş't

Asur Kralı III. Salmanasar (M.Ö. 858-824) döneminde ordunun Zağros'a yaptığı sefer sırasında İran halklarından bahsedilmektedir. Asurlular M.Ö. 844'te Persler ve M.Ö. 836 yılında ise Medlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Söz konusu kaynaklara göre Persler Urmiye Gölü'nün batısı ile güneybatısı Medler ise Hemedan şehrine yakın güneydoğu yönüne yerleşmişlerdir. Pers ve Med isimlerinin bir ırkı mı nitelediği veya yerleştikleri yerin ismi mi olduğu belirsizdir. Ârilerin farklı kollarından olan Pers ve Medlerden hangisinin önce İran'a geldiği ise bilinmemektedir.²⁴

Asur kaynakları M. Ö. 9. yüzyıldan itibaren sürekli mücadele ettikleri Medlerden bahsettiğine göre Medleri oluşturan Âri halkları muhtemelen M.Ö. 10. yüzyılın başından itibaren bölgeye gelmiş ve Asurluların egemenliğine girmişlerdir. Bir müddet Asurlular yönetiminde yaşayan Med kabileleri, sonradan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²⁵ Asur Devleti'ni yazılı kaynaklara geçecek düzeyde de rahatsız etmişlerdir.

M.Ö. 612'de Babillilerle Asurluları yıkan Medler büyük bir devlet kurdular. Devletleri çeşitli etnik ulusları içeren bir nüfusa sahipti.²⁶ Buslar, Pretakenler, Strukhatlar,

¹⁸ Âştiyânî, *Zertoşt*, 38-40; Rızayî, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, 1/163; Âştiyânî, *Zertoşt*, 23.

¹⁹ Ahmet Metin Dost, *Baverha-yı Âryayân*, Sıpaan Yay., İsfahan 1384/2005, ss. 11-12.

²⁰ Celaleddin Âştiyânî, *Zertoşt*, ss. 38-39.

²¹ Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2018), 35; M. Sıraç Bilgin, *Zarathuştra* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2003), 121-122; E. Xemgin, *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanç ve Zerdüş'tî Öğretisi* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2011), 77-80.

²² Awat Hüsameddin, *Görüşme*, (29/08/2019).

²³ Pîr Lokman, *Görüşme*, (30/08/2019).

²⁴ Ghirshman Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, çev. Muhammed Mueyyin (Tahran: Çâp-I Maharet, 1388/2009), 105; Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2011), 21.

²⁵ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), 57.

²⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, 22.

Arizantlar, Budiler, Muğlar/Maglar²⁷ Med boylardır.²⁸ Med Devleti M. Ö. 559 yılında Pers kralı Büyük Kûrş tarafından yıkıldı. Medlerin egemenliğinde olan Persler yönetime geçerken Medler ise köle durumuna düştü.²⁹ Bundan sonra Med halkının büyük kısmı maddi ve edebi olarak etkilendikleri Perslere az bir kısmı da Kardululara karışarak yok oldu.³⁰ Fakat İncil metinlerinde geçtiği üzere miladın başına kadar bir yer adı olarak Med kelimesi varlığını korumuştur.³¹

Medler Âri olarak Kürtleri oluşturan halklarla aynı kökeni paylaşırlar. Fakat iki halk, ayrı topluluklardır. Dolayısıyla Medlerin Kürtlerin atası olduğu iddiası³² doğru görünmemektedir. Yukarıda verilenlerden Kürtleri oluşturan halkların bölgedeki varlıklarının M. 2000’li yılların başına, Medlerin ise ancak M.Ö 1000’li yıllara dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla Kürtleri oluşturan halkların Medlerden çok önce bölgedeki varlıklarından bahsedilebilir.

Med inançları genelde politeist ve tabiat olaylarını kutsal sayan bir temele dayanırdı. Gökyüzü tanrısı gibi tabiat olaylarını yöneten tanrılara inanılırdı.³³ Bu dönemde Zerdüşti dinin varlığından da sınırlı düzeyde bahsedilebilir. M. Ö. 8. yüzyıldan kalma bir Asur tabletinde Med krallarından *Mazdaku* ismiyle bahsedilmektedir. Mazdaku isminin Zerdüşti dinin tanrısı Ahûramazda ile ilişkili olduğu tahmin edilmektedir.³⁴ İran’da Med dönemine ait olduğu tahmin edilen Dukkan-ı Daud denilen taş mezarın üzerinde, başında külah olup ağzını bir örtüyle kapatmış din adamı nakşedilmiştir. Muğ din adamı olduğu belirtilen adamın elinde Zerdüşti dini törenlerde kullanılan *bersem* denilen dallar vardır.³⁵ Buradan Medlerin boylarından biri olan muğların Zerdüşti dinine inandıkları şeklinde bir yargıya varmak mümkündür.

Persler, Medlerden inanç, gelenek, giyim-kuşam ve yönetimle ilgili birçok kural almışlardır. Perslerin bir bölümünün inançları hakkında bilgi veren Herodotos, onların Yunanlılar gibi politeist olduklarını bunun yanında güneş, ay, toprak, su ve rüzgâr gibi tabiat olaylarını kutsal görüp bunlara muğ din adamı gözetiminde kurban adadıklarını ve ölümlerini mumyalayarak gömdüklerini yazmaktadır.³⁶

Zerdüşt’ün Med döneminde yaşadığı dolayısıyla muğ din adamı sınıfına mensup olduğu belirtilmektedir.³⁷ Ayrıca birden fazla Zerdüşt’ten bahsedilmektedir.³⁸ Buradaki amacın Medler, Zerdüştilik ve Kürtler arasında bir bağ kurma olduğu ifade edilebilir. Oysa Medler döneminde kurumsal bir Zerdüştilikten bahsedilemeyeceği belirtilmişti.

²⁷ Muğ boyu, büyük ihtimalle Hazar denizinin güneybatı yönünde İran ile Azerbaycan sınırları arasında günümüzde *Mugan Ovası* olarak bilinen yerde yaşamaktaydı. Sonradan tüm İran platosuna yayılan muğlar Zerdüştiliğin şekillenmesinde ve yayılmasında önemli etkileri olmuştur.

²⁸ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, 59.

²⁹ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, 73-74; Garthwaite, *İran Tarihi*, 26.

³⁰ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 83.

³¹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2011), Elç. İşleri 2: 9-11.

³² Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 68-69; E. Xemgin, *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşti Öğretisi*, 80.

³³ Jacques Duchesne Guillemin, *Din-i İran-ı Bastân*, çev. Rüya Müneccim (Tahran: Neşr-i Ali, 1385/2006), 203.

³⁴ Âştîyânî, *Zertoşt*, 85.

³⁵ Guillemin, *Din-i İran-ı Bastân*, 203-204.

³⁶ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, 75-78.

³⁷ Bilgin, *Zarathustra*, 122; E. Xemgin, *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşti Öğretisi*, 80; Richard Foltz, “The ‘Original’ Kurdish Religion?”, *Journal of Persianate Studies* 10/1 (Ocak 2017), 91; Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 35.

³⁸ Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 35.

Zerdüş'tün yaşadığı zaman ve yerle ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Zerdüş'tün yaşadığı dönemi tespit konusunda iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan ilki Sasani, Arap ve Yunan kaynaklarında geçen bilgilerdir. Diğeri ise *Avesta* metinlerinden hareketle bazı araştırmacıların verdiği tarihlerdir. Sasani ve Arap kaynakları genelde Zerdüş'tün Urmiye Gölü civarında M. Ö. 6. yüzyıl dolaylarında yaşadığını belirtir.³⁹ Birûnî, İskender devrinin başlangıcı ile Zerdüş'tün ortaya çıkışı arasında 258 yıl olduğunu söyleyerek Zerdüş'tün M.Ö. 6 ile 5. yüzyılları arasında yaşadığını belirtir.⁴⁰ Özellikle Sasani kaynaklarının Zerdüş't için böyle bir tarih vermesi onu Persler/Ahamenişler dönemine nispet etmek isteginden kaynaklı bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Dilsel delilleri esas alanlara göre ise Zerdüş't Sasani ve Arap kaynaklarında belirtilen tarihten çok önce yaşamıştır. Mary Boyce Zerdüş'tün Orta Asya'nın kuzeyinde M.Ö. 1400 ile 1000'li yıllar arasında yaşadığını belirtmektedir. Boyce ayrıca Zerdüş'tî dinin, İran'ın batısıyla ilgisi olmadığını belirtir. Çünkü *Avesta*'nın bölümlerinden biri olan *Gâtalardan* çok sonra derlenmiş metinleri dahi İran'ın batısı yerine doğusu ve kuzeydoğusu hakkında bilgiler sunmaktadır. Örneğin, *Ferverdin Yeşt*'te geçen isimlerin hiçbiri, dönemin M.Ö. 6 ve 5. yüzyılları arasında bilgi veren Pers/Ahameniş ve Yunan kaynaklarında geçmez. Aynı şekilde *Vendidâd* metninin ilk bölümünde geçen on yedi bölge ismi, doğu ve kuzeydoğu İran'a aittir.⁴¹

Konu hakkında çalışma yapmış bilim adamlarının belirttiği tarih genelde M. Ö. 1000 yıllarına tekabül etmektedir.⁴² Yunan kaynaklarına göre Zerdüş't, Eflatun'dan (M.Ö 427-347) 6000 yıl önce yaşamıştır.⁴³ Güncel Zerdüş'tî kaynaklarda, Zerdüş'tün M. Ö. 1768 yılında doğduğu zikredilmektedir.⁴⁴ Pers/Ahameniş karlı I. Darius'un M. Ö. 520-519'da yaptırdığı Bisutun Yazıtı'nda Ahûramazda'dan bahsedilirken Zerdüş'tün ismi geçmez.⁴⁵ Eğer Zerdüş't bu dönemde veya buna yakın bir zaman aralığından yaşamış olsaydı onun isminin de yazılması gerekirdi. Sonuç olarak araştırmacıların genelinin görüşüne bakıldığında Zerdüş'tün Ahameniş ve Medlerden çok önce üstelik farklı bir coğrafyada yaşadığı anlaşılmakta ve inançlarını devam ettiren Ârilerin Pers koluna ait olma ihtimali yüksek görünmektedir.

4. Kürtlerin İslam Öncesi İnançları

Kürtlerin İslam'dan önceki dinlerinin ne olduğu sorusu son dönemlerde sorulmakta ve bazı kesimlerce Zerdüş'tî oldukları iddia edilmektedir. Önceden açıklandığı üzere Ârilerin farklı kollarından olan Kürt ve Persler bölgeye göçlerinden sonra farklı inançlara sahip olmuşlardır. Perslerin yönü daha çok Zerdüş'tiliğe doğru iken Zagros dağları halklarından olan Kürtler, önceden bahsedilen Ârilerden getirdikleri politeist ve tabiatı merkezli inançlara bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Sonradan başka medeniyetlerden de bazı unsurları inançlarına dahil etmişlerdir. Dolayısıyla Kürtler, büyük ihtimalle İslam'ı kabullerine kadar Perslerden farklı hatta onlara rakip *Geleneksel*

³⁹ Jale Amûzgâr - Ahmet Tefzilî, *Usture-i Zindigi-yi Zerdüş't* (Tahran: Çâp-ı Behmen, 1370/1991), 13-16; Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 264.

⁴⁰ Ebû Reyhan el-Birûnî, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 53.

⁴¹ Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, (Leiden: 1975), 190-191.

⁴² Araştırmacıların verdikleri diğeri tarihler için bkz. Âştîyânî, *Zertoşt*, 85-90; Will Durant, *Our Oriental Heritage* (United States of America: 1954), 1/364-365; Amûzgâr - Tefzilî, *Usture-i Zindigi-yi Zerdüş't*, 19-20; Mehmet Emin Sular, *Modern İran'da Zerdüş'tiler* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019), 26.

⁴³ Jacques Duchesne Guillemin, *Din-i İran-ı Bastân*, 185.

⁴⁴ Erdeşîr Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yi Din-i Zertoştîyân*, (Tahran: İntişârat-ı Fraveher, 1387/2008), 15.

⁴⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, 41-42.

*Kürt İnanç*⁴⁶ olarak isimlendirilebilecek dine bağlı kalmışlardır. Bu inanç kadim kökleriyle daha sonra İslam'ın ortodoks yorumu olan Ehl-i Sünnet ile birleşerek *Yezidilik* ve Şia ile birleşerek de *Ehl-i Hak/Kakai/Yaresani*⁴⁷ formatında varlığını devam etmiştir. Heterodoks bu inançlar İslam'dan etkilenmiş olmakla birlikte farklı dinlerin özellikle eski İran dininin ve gnostik akımlarının etkilerini taşıyan inanç ve ayinlere sahiptir. Yezidiliğin teolojisi ve yaratılış inancında pek çok İslam öncesi İran/Âri orijinli işaret ve mitin yer aldığı görülebilir.⁴⁸ Kökleri aynı kültür havzasına dayanan Zerdüştilik, Geleneksel Kürt İnanç, Yezidilik ve Ehl-i Hak arasında bazı benzer yönler olabilir. Fakat benzerlikler hepsinin kaynağının Zerdüştilik olduğu sonucuna götürmemektedir.

Kürtlerin yaşadıkları yerler İslam'a kadar Med, Pers, Roma, Selevkos (M.Ö. 312-129), Part/Aşkani (M.Ö. 247-M.S. 224) ve Sasani (224-651) gibi birçok devletin, medeniyetin hakimiyetine girmiştir. Fakat genelde merkezi yönetimden yoksun, yarı özerk, geniş, dağlık ve ulaşılması güç vadilerde yarı-tam göçebe hayat süren Kürtler, geleneksel inançlarını yaşamış ve sözlü olarak aktarmışlardır. Göçebe olmaları onlara hareket serbestliği gibi bir avantaj sağlarken mabet benzeri kalıcı yapılar oluşturmalarını ve yazılı eserler bırakmalarını ise engellemiştir. Ahamenişler döneminde Zerdüştiliği, Selevkos ve Partlar zamanında Yunan dinini veya Roma egemenliğinde Ermeniler gibi Hıristiyanlığı benimsememişlerdir. Giren varsa da sınırlı olmuştur.⁴⁹ Eğer Hıristiyanlığa girenler kayda değer bir orana ulaşırdı, Süryani, Ermeni, Nesturi ve Keldanilerde olduğu üzere *Kürt Kilisesi* şeklinde bir kurumsal yapı veya Kürtlere özel bir ateşkede ortaya çıkardı. Kürtler Sasaniler döneminde de devletin ve muğ din adamı sınıfının dayattığı inançları reddetmişlerdir.⁵⁰

Mesudî, Curkanlar denilen Musul ve Cudi dağı civarında yaşayan bazı Hıristiyan Kürtlerden bahsetmektedir.⁵¹ Fakat bunların Hıristiyanlığa dönen Kürtler mi yoksa Hıristiyan etnik grupların Kürtleşmiş üyeleri mi olduğu açık değildir.⁵² Günümüzde Kürtlerle komşu olan Süryani, Nesturi, Keldani ve Ermeni Hıristiyanların ırkları farklıdır. Son dönemde misyonerlik faaliyetleri neticesinde Hıristiyan olmuş bazı Kürt kökenlilerden bahsedilebilir,⁵³ bu ise yeni bir durumdur.

Bütün bunlardan dolayı İslam'a kadar bölgede *Zerdüşti*, *Yahudi* ve *Hıristiyan Kürtler* şeklinde genele teşmil edilecek bir kavramla karşılaşmamaktayız. 1950'li yıllara kadar

⁴⁶ Bazı kaynaklarda Kürtlerin İslam öncesi inançları "*Melekler Mezhebi*" anlamına gelen *Yezdanilik* olarak isimlendirilmektedir. Yezidilik'te *Melek-i Tavus'un* etkin konumundan hareketle yapılan bu isimlendirme doğru görünmemektedir. Çünkü Kürtlerin İslam öncesi inançlarında melek olgusunun çok belirgin olduğuna dair elimizde yeterince veri bulunmamaktadır. Bkz. Izady, *Kürtler*, 253.

⁴⁷ İran'da Ehl-i Hak, Yeresani ve Ali Elahi Kuzey Irak'ta ise Kakai olarak bilinen inancın mensuplarının bir kısmı kendilerini ayrı bir din görürken bir kısmı da Müslüman olarak görmektedir. Phlip G. Kreyenbroek, "Ehl-i Hak (Yaresan/Kakailer) Kürdistanlı Yaresanlar", çev. İbrahim Bingöl, *Kürdistan'da Dini Azınlıklar*, haz. Khanna Omarkhalı (İstanbul: Avesta Yayınları, 1995), 46.

⁴⁸ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kıracı vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 19; Sebastian Maisel, "Bir Topluluk, İki Kimlik: Suriye'nin Yezidileri ve Azınlık Bir Grubun Uyum İçin Verdiği Mücadele", çev. İbrahim Bingöl, *Kürdistan'da Dini Azınlıklar*, haz. Khanna Omarkhalı (İstanbul: Avesta Yayınları, 1995), 150.

⁴⁹ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 270-271; Izady, *Kürtler*, 245.

⁵⁰ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 100.

⁵¹ Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî Mesudî, *Murûc' z-zehab*, eş-Şirketü'l-Alemiyye, C. 1, Beyrut 1989, 436.

⁵² Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 19-20.

⁵³ Örnek olarak şu an Van şehrinde Protestanlara ait kilise ve dernek statüsünde dört merkez mevcuttur. Buralarda yapılan dini tören veya programlara iştirak eden -din değiştirmiş veya sempati duyan- çok sayıda bölge insanı bulunmaktadır. Pastörlerden biri, Kürt kökenli bir Vanlı'dır.

Kuzey Irak'ın belli merkezlerinde yaşayan Yahudiler vardı. Bunlar yaşam ve giyim şekilleri olarak bölge insanına benzerliğinden *Yahudi Kürtler* olarak bilinmişlerdir. Fakat köken olarak Kürt olmayıp Asurluların M. Ö 722'de sürgün ettikleri Yahudilerdir.⁵⁴ Günümüzde de Kuzey Irak'ta Keldani ve Nesturi kilisesine bağlı olanlar bölgedeki Müslümanlar gibi giyinir ve Kürtçe konuşurlar. Fakat bunlar Kürt olmadıklarını özellikle belirtirler. 1870'li yıllarda Hakkâri dağlarında altmış bin civarındaki Nesturi, komşuları Kürtlerle aynı karakter, yaşam şekli ve geleneklere sahiptiler; fakat Kürt değildiler.⁵⁵ Kürtlerin yaşadığı coğrafyayla ilgili seyahatname tarzındaki kitaplarda Hıristiyan, Zerdüşti veya Yahudi Kürtler şeklinde bir tabir geçmez. Bu kitaplardan biri Osmanlı ordusunda asker olan İngiliz Major Frederic Millingen'in 1870'li yıllarda görev yaptığı Van'la ilgilidir. Kitapta Van'da Hıristiyan Ermeni ve Nesturilerin, Yahudilerin, Müslüman Kürtlerin olduğu yazılmaktadır. Fakat İslam dışında başka dine mensup Kürtlerden bahsedilmemektedir.⁵⁶ Buna rağmen Kürtlerin İslam'ı kabullerine kadar dinlerinin Zerdüşti olduğu iddia edilmekte⁵⁷ ve bu maksatla aşağıda verilen bazı yazılı ve arkeolojik deliller sunulmaktadır.

Kuzey Irak'ta Amidiye, Akra, Dohuk, Zaho ve Zibar merkezlerinin içinde bulunduğu alan topluca *Bahdinan* burada konuşulan lehçe *Bahdini* olarak isimlendirilir. Bölge'nin Zerdüşti kimliğine vurgu yapmak için Bahdinan kelimesinin *iyi din* anlamında *din-i behi* şeklinde *Avesta*'da geçtiği ve kelimenin buradan geldiği ifade edilmektedir.⁵⁸ İki kelime arasında kısmen şekilsel benzerlik olmakla birlikte ikisini aynı kökene bağlamak için yeterli delil oluşturamaz. Aksine Bahdinan isimlendirmesi bölgede 1248 ve 1832 yılları arasında hüküm süren Bahdinan Emirliği'nden gelme ihtimali daha yüksektir. Bahdinan Emirliği Amidiye'de Bahauddin tarafından kurulur ve 1832 yılında Osmanlılar yıkana kadar bölge bu isimle anılmaya devam eder.⁵⁹

1900'lü yılların başında Kuzey Irak'ın Süleymani'ye şehrine yakın bir mağarada bir deri parçası üzerinde bulunan bir şiirden bahsedilmektedir. Şiir yazıldığı dönemde meydana gelmiş olayları anlatmaktadır. Şiirde Müslüman Arapların Kürtlerin yaşadığı yerlere özellikle Şehrizer'a⁶⁰ geldiklerinde onları Zerdüşti dinlerinden ayırmak ve İslam'ı zorla kabul ettirmek için yaptıkları zulümler geçmektedir.

Hürmüzgâhlar viran oldu, ateşler söndü
Büyük büyükler saklandılar
Sitemkâr Araplar her tarafı harap ettiler
Hatta Şehrizer'a yetiştiler
Kadınları kızları esir götürdüler
Azat erkekleri kana boyadılar
Zerdeştin ayini sahipsiz kaldı

⁵⁴ Tudelalı Benjamin-Raitsbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 96.

⁵⁵ Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, 163-164.

⁵⁶ Bkz. Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*.

⁵⁷ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, 270; Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 38; Hayrettin Kızıl, "Kürtlerin İslâm Öncesi İnançları", *Kürtler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Nida Yayınları, 2015), 194-195.

⁵⁸ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 100; Bahdinan kelimesi Hord Avesta'da şu şekilde geçer: "Din-i Behi Tanrı'nın hak ve doğru olarak halka gönderdiği dindir. O Tanrı ki Zerdüş'tü peygamber olarak seçti... *Din-i Behi* Yüce Paygamber Eşû Zerdüş'tün yoludur. *Hord Avesta*, Peymân-ı Din.

⁵⁹ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, çev. Abdullah Yegin (İstanbul: Nübihar Yayınları, 2019), 1/152-160; Ayrıca bkz. Amir Hassanpour, "Bahdinan", *Encyclopaedia Iranica* online.

⁶⁰ Osmanlılar zamanında da eyalet konumunda olan Şehrizer'un adı sonradan Musul eyaleti olarak değiştirilmiştir. Eyaletin başkenti ise Kerkük idi.

*Hürmüz kimseye yardım etmedi.*⁶¹

Zaho Üniversitesinde tarih profesörü Ferset Merei, konuyla ilgili yazdığı makalede Bağdat Üniversitesinde Kâmil Hasan el-Basir'in şiirin içeriği üzerine yaptığı çalışmada, dilinin modern döneme ait olduğunu, metnin belli amaçlar için sonradan oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu meyanda Irak-İran sınırı arasında Şehrizora bağlı Hawraman'da 1909'da bulunan üç belgeden daha bahsedilmektedir. Belgelerin ikisi Klasik Yunancayla biri de eski Ârami diliyle yazılmıştır. Bu belgelerin de İslam'dan çok önce Partlar/Aşkaniler dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.⁶²

Kuzey Irak bölgesinde kadîm İranî dinlere ait veya dinle hiç ilgisi olmayan tüm arkeolojik alanlar Bölgesel Hükümet tarafından sistematik olarak Zerdüşti tapınak ve eserler olarak tanımlanmıştır.⁶³ Bunlardan en dikkat çeken Dohuk şehrinin dışında bir tepenin üzerinde kurulmuş *Çâhar Sütun* (Four Pillars) denilen alandır. 2005'te dönemin Duhok Tarihi Eserler Dairesi müdürü arkeolog Hasan Berwari, yaptığı kazılarda ayrıca kurban kesim yerleri, yüksek taş mezar, homa bitkisi öğütme yeri ve birkaç yerde Mitra ve Anahita tanrılarını temsil eden kayalara oyulmuş güneş ay sembolleri bulmuştur. Berwari'ye göre bütün bu eserler Zerdüştiliğe aittir.⁶⁴

Çâhar Sütun'un Zerdüştiliği ait olması bölgede yaşayan halkın bu dinden olduğu anlamına gelmez. Burası Sasaniler döneminde devletin ve muğ din adamı sınıfına ait olabilir.

Fotoğraf 1. Çâhar Sütun (Four Pillars).

(Four Pillars).<http://duhoktourism.org/media-room>.

Fotoğraf 2. Çâhar Sütun

Kuzey Irak'ın Amidiye şehrinde dikdörtgen şeklinde taşlara oyulmuş bir tapınak bulunmaktadır. Tapınağın çevresinde bir su kanalı yer alır. Alanın ortasında da bir dizi sütun kalıntısı vardır. Mevcut kalıntılar dışında alanın kesin olarak hangi döneme ve kimlere ait olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Fakat Bölgesel Hükümet'in alana yerleştirdiği tabelada burasının Hıristiyanlık öncesi döneme ait Zerdüşti tapınağı olduğu belirtilmektedir.⁶⁵

⁶¹ Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 38.

⁶² <http://www.albayan.co.uk/Article2.aspx?id=4963>, (12/12/2019).

⁶³ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 98.

⁶⁴ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 99.

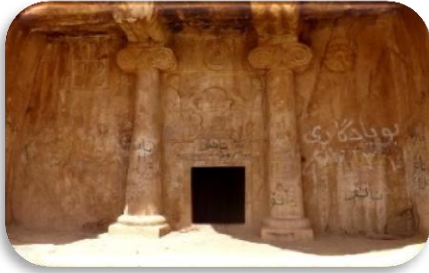
⁶⁵ Konu hakkında bilgi veren elli beş yaşlarındaki bölge sakinlerinden öğretmen Muhammed Abdullah Amidi de burasının Zerdüşti tapınağı olduğunu söylemiştir.

Fotoğraf 3. Amidiye'deki tarihi sit alanı. **Fotoğraf 4.** Amidiye'deki tarihi sit alanı
(M. Emin Sular, 25/08/2019).

Süleymaniye şehrinin 70 kilometre kuzeyinde yer alan dağda oyulmuş Kızılkapan mezarlığı vardır. Alan bir salon, üç oda ve üç mezardan oluşmaktadır. Mezarın dış kısmında birkaç din adamı, bir ateş altarı ve dört kanatlı fraveher rölyefi yer alır. Rus arkeolog Diakonov Kızılkapan mezarlığının Med kralı Cyarex'e (M.Ö. 625-585) ait olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu bilgi doğrulanmış değildir ve burasının Partlar/Aşkaniler dönemine ait olma ihtimali daha yüksektir.⁶⁶ Örneğin İran'da Ahamenişler dönemine ait Taht-ı Cemşid'de taşların üzerindeki fravher sembolü iki kanatlıdır. Fakat Kızılkapan'daki dört kanatlıdır.

Yeni Zerdüşti Hareket'in içindekilere göre Kızılkapan, Med döneminden kalma Zerdüştiliğe ait kutsal bir yerdir. Bunun için Kızılkapanı sürekli ziyaret eder, bazı dini ve kültürel çalışmalarını burada yaparlar.

Fotoğraf 5. Irak Kızılkapan mezarlığı.

Fotoğraf 6. K. Irak Kızılkapan mezarlığı.

<https://www.atlasobscura.com/places/qyzqapan-tomb>, (29/11/2019).

Sonuç olarak Kürtlerin İslam öncesinde Zerdüşti oldukları söyleminin kesin ve doğru delillere dayandığını söylemek güçtür. Zerdüştilik, Kürtlerin değil daha çok Pers dini konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yüzyıllarca geniş bir coğrafyayı tesiri altına almış Zerdüştiliğin Kürtleri ve geleneksel inançlarını hiç etkilemediği söylenemez. Az da olsa Zerdüştiliği kabul edenler mutlaka olmuştur. Fakat bunun geniş çaplı olduğunu gösterecek yeterli veri bulunmamaktadır.

Dağınık ve dağlık coğrafyada yaşayan Kürtler sonradan İslam'ı peyderpey kabul etmiştir. Bunun yanında eski inançlarında ısrar edenler de olmuştur. Belirli bir süre sonra İslam ile senteze giren geleneksel Kürt inancı, önceden belirtildiği üzere Yezidilik, Ehl-i Hak ve kısmen Alevilik şeklinde yeni kulvarlarda günümüze kadar

⁶⁶ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 101; <https://www.atlasobscura.com/places/qyzqapan-tomb>, (29/11/2019).

varlığını devam ettirmiştir. İslam öncesi geleneksel Kürt inancından unsurlar içeren Yezidiliğin, Zerdüştiliğe dayandırılması diğer bir tartışma konusunu teşkil etmektedir.

4.1. Yezidiliğin Kökeninin Zerdüştiliğe Dayandırılması

Kürtlerin inançlarının kökeni bağlamında özellikle seküler Kürt milliyetçileri tarafından ileri sürülen iddialardan birisi de Yezidiliğin Kürtlerin asli dini olduğu ve etno-dinsel bir inanç olan Yezidiliğin kökeninin Zerdüştlüğe dayandığıdır.⁶⁷ Oysa pek çok araştırmada da belirtildiği gibi Yezidiliğin bilinebilen ve belgelenebilen en eski tarihi Şeyh Adi b. Musafir'e (1073-1162) kadar gidebilmektedir ve Yezidilik ona nispet edilen Adeviyye tarikatından dönüşmüş bir inançtır.⁶⁸

Yezidi kozmoloji anlayışına göre Tanrı/Xwedê önce altı/yedi melek sonra dünyayı yaratmıştır. Dünyadaki işleri yürütmeleri için de melekleri görevlendirmiştir. Meleklerin başında İslam ve Hristiyanlıkta Allah'ın emrine itaat etmeyen kötülüğün cisimleşmiş şekli Melek-i Tavus gelir ve Yezidiliğe göre o iyiliği temsil eder.⁶⁹ Yezidilerin Melek Tavus'u, iyilikle eşleştirmeleri onların *şeytana tapanlar* olarak tanınmalarına sebep olmuştur.

Yezidiliğin çıkışıyla ilgili bazı görüşler ileri sürülmüştür. İlk araştırmacılar ve günümüzde bazı kesimler onu doğulu antik inançlardan Zerdüştilik ve Maniheizm'e dayandırmıştır. Fakat Yezidiliğin temelde İslam öncesi gelenekle İslam tasavvufunun birleşimi neticesinde hayat bulmuş bir inanç olduğu görüşü daha kabul görmüştür.⁷⁰ Zerdüştilik, Sabiilik, Maniheizm, Mitraizm, Hristiyanlık ve Mistisizm gibi başka din ve dini anlayışlardan da unsurlar alan Yezidilik İslam'dan koparak ayrı dinsel bir boyut kazanmıştır. Eğitimi İslam tasavvufu backgrounduna dayanan kurucusu Şeyh Adi, Bağdat'ta Ebu Necip Abdulkadir es Sühreverdi, Ğazali ve Abdulkadir Geylani gibi kişilerle dönemin önemli mutasavvıf hocalarından ders almıştır.⁷¹ Dini anlayışının özünde Allah aşkı yatar. Allah için kişinin dünyadan el çekmesi, hayatından vazgeçmesi ve kendisini feda etmesi gerektiğini belirtir. Zühd ve çileyi önemser.⁷² Yezidi sınıfsal toplumunda *şeyh*lerin varlığı bu hareketin tasavvufla olan bağlantısına işaret eden başka bir delildir. Yezidilikte şeyhlik dini bir konumdur ve şeyh sorumlu olduğu müridin manevi rehberidir.⁷³ Fakirler sınıfının yaşam şekli ve toplumdaki konumları ise tarikattaki müritliği hatırlatır.⁷⁴

Senkretik bir inanç olan Yezidiliğin aynı kültür havzasını paylaşmadan kaynaklı Zerdüştilikle bazı benzerlikler göstermesi doğaldır. Bununla birlikte Zerdüştilik ile Yezidilik arasında ciddi farklar bulunduğu belirtilmelidir.

⁶⁷ Cemilpaşa, *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, 37; Maisel, "Bir Topluluk, İki Kimlik", 155; Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 21; Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 91; Izady, *Kürtler*, 252-253.

⁶⁸ Metin Bozan, *Şeyh Adî Bin Müsafir*, (İstanbul: Nûbihar Yayınları 2012), 24-25.

⁶⁹ Khanna Omarkhalı, *Yezidilerin Dini Bilgileri Aktarma Sisteminde ve Ruhani Otorite Statüsünde Bugün Meydana Gelen Değişimler*, çev. İbrahim Bingöl, *Kürdistan'da Dini Azınlıklar*, haz. Khanna Omarkhalı, (İstanbul: Avesta Yayınları,1995), 129.

⁷⁰ Roger Lescot, *Yezidiler*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), 17-18.

⁷¹ Lescot, *Yezidiler*, 19-21; Metin Bozan, "Yezidilerde Şeyh Adi B. Musafir Algısı", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru (Ankara: MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri, 2010), 884; Metin Bozan, "Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 28.

⁷² Lescot, *Yezidiler*, 24.

⁷³ Lescot, *Yezidiler*, 78.

⁷⁴ Fakirler, yılda 92 gün oruç tutarlardı. Tütün içmez, alkol almaz ve kaba yün kumaşları üzerinde yerde yatarlardı. Traş olmaz ve sakallarını kesmezlerdi. Ayrıca silah taşımaları ve kan dökmeleri yasaktı. Daha fazla bilgi için bkz. Lescot, *Yezidiler*, 82-88.

Yazılı geleneğe dayalı Sasani dönemi Zerdüştilik, rakip dualist tanrı anlayışına sahiptir. Bunlar iyi, iyi varlıkların yaratıcısı ve her şeyi bilen Ahûramazda/Ormezd kötü ve kötü varlıkların yaratıcısı da cahil Ehrîmen'dir.⁷⁵ Sözlü geleneğe dayanan Yezidilik ise monoteisttir. Sonsuz iyi olan *Xwedê* olarak adlandırılan tanrı inancına dayanır.⁷⁶ Söz konusu dualizm ahlaki yapı için de söz konusudur. Zerdüştilikte iyi ile kötü arasında keskin bir ayırım vardır.⁷⁷ Yezidilikte ise ayırım çok belirgin değildir.

Kötülük problemi dinlerde tartışılan temel konuların başında gelmiştir. Kötülük nasıl ortaya çıkar, faili kimdir, ortaya çıkışında Tanrı ve insanın etkisinin ne olduğu hep sorulmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi semitik dinler kötülüğü temelde kovulmuş şeytan inancıyla ilişkilendirir. Zerdüştilik'te ise Sasani dönemi teolojisinde Ehrîmen'e dayandırılır. Dışsal varlığa sahip kötülüğün yaratıcısı Ehrîmen, iyiliğin yaratıcısı Ahûramazda'ya kıyamete kadar rakiptir.⁷⁸ Yezidilik'te kötülük semitik dinlerdeki gibi kovulmuş şeytan inancı veya Zerdüştilikteki Ehrîmen adında dışsal bir varlığa dayandırılmaz. Melek-i Tavis olarak tasvir edilen şeytan iyilikle özdeşleştirilmiştir. Kötülük de doğa üstü bir varlığın işi değil, yaşamın bir gerçeği olarak görülmüştür.⁷⁹

Zerdüştilikte cennet-cehennem inancı vardır. Kişinin dünyada işlediği amellerinin karşılığını ahirette göreceğine inanılır. Bu bağlamda iyi kişinin ruhu mahiyeti tam olarak belli olmasa da cennet denilen yere, günahkarın cehenneme gireceği belirtilir.⁸⁰ Erken dönem Yezidiliğinde olmasa da⁸¹ sonradan Yezidilikte bir inanç haline gelen *kıras gorin* (elbise değiştirmek)⁸² olarak isimlendirilen reenkarnasyona inanılır. Ruhun işlediği amellere göre dünyaya yedi defa farklı bedene girerek geleceği belirtilir. Gerektiğinde bu beden bir hayvan dahi olabilir.⁸³

Ritüeller konusunda da Zerdüştilik ve Yezidilik arasında önemli farklar bulunmaktadır. Zerdüştilikte günlük beş vakit namaz ibadeti vardır.⁸⁴ Fakat Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerde olduğu gibi kutsal kabul edilmiş haftanın belirli günü yoktur. Nebûr adında ayın dört gününde kesilen hayvan etlerinin yenilmediği perhiz ibadeti söz konusudur.⁸⁵ Yezidilikte ise az sayıda pek sert olmayan ibadet takvimi bulunmaktadır. El ve yüz yıkandıktan sonra güneş-ayın doğuşu, tam tepede oluşu ve batışı sırasında dua edilir. Kutsal gün *çarşambadır*. İki ayrı dönemde üçer gün şeklinde oruç tutulur.⁸⁶

Yezidilikte Müslümanlara benzer şekilde ölünün bedenine önem verilir ve mezara defin edilir. Kefenlemeden sonra beden mezara baş batı, yüz doğuya gelecek şekilde yüz üstü

⁷⁵ *Bundehişn*, biri iyi ve iyi varlıkların yaratıcısı, diğeri kötü ve kötü varlıkların yaratıcısı iki rakip tanrıdan bahsetmektedir. Bunlar *Ormezd* ve *Ehrîmen*'dir. Ormezd her şeyi bilen ve iyi olandır. O ışık ülkesinde bulunur. Ehrîmen bilgisizdir ve karanlıklar içindedir. *Bundehişn*, Chapter I, çev. E. W. West, Volume 5, Oxford University Press 1897.

⁷⁶ Lescot, *Yezidiler*, 41; Bozan, "Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", 77

⁷⁷ Sular, *Modern İran'da Zerdüştiler*, 52-54.

⁷⁸ Sular, *Modern İran'da Zerdüştiler*, 105-106.

⁷⁹ John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta Yayınları, 2007), s. 67; Bozan, "Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", 77.

⁸⁰ Sular, *Modern İran'da Zerdüştiler*, 132- 136.

⁸¹ Bozan, *Şeyh Adî Bin Müsafir*, 32.

⁸² Omarkhalı, "Yezidilerin Dini Bilgileri Aktarma Sisteminde ve Ruhani Otorite Statüsünde Bugün Meydana Gelen Değişimler", 130.

⁸³ Lescot, *Yezidiler*, 61-62.

⁸⁴ Mihribân Âferin, *Yezişn*, (Tahran: Neşr-i Fraveher, 1393/2014), 12-13.

⁸⁵ Kurûş Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, (Tahran: İntişarat-ı Fraveher, 1392/2013), 47.

⁸⁶ Lescot, *Yezidiler*, 62-64.

birakılır. Göz, kulak ve ağzına Laleş'te Şeyh Adî'nin türbesinden getirilen *berat* olarak isimlendirilen toprak serpilir. Mezar, üzeri taşla kapatıldıktan sonra toprakla örtülür. Ölü için yapılan yas törenleri⁸⁷ de Zerdüştilerden çok farklıdır. Halbuki Zerdüşti geleneğinde ölümden sonra beden kirli kabul edilir. Bunun için dağ başlarındaki *dahme* denilen yapılara konularak akbabalar tarafından yenmesi sağlanır. Yakın döneme kadar İran Zerdüştilerinde uygulanan *dahme* uygulaması, Hindistan'daki Zerdüştilerde/Parsîlerde devam etmektedir.⁸⁸

Zerdüştilik ile Yezidilik arasında bir diğer fark din adamı sınıfıyla ilgilidir. Dinin etkisi altındaki günümüz Zerdüşti toplumunda din adamı ve sıradan Zerdüştiler olarak iki sınıf vardır. Fakat sınıflar arasında ayrışma keskin değildir. Bir din adamı kendi sınıfından biriyle evlenebilir veya tersi durum da söz konusu olabilir.⁸⁹ Oysa Yezidi toplumu emir, şeyh, pîr ve kaval, fakir, micavir ve başka sınıflardan oluşur.⁹⁰ Her Yezidi bir din sınıfından (kasttan) dünyaya gelir; evlilik hayatı da buna göre şekillenir. İç evlilik esastır her herkes kendi kastında biriyle evlenmek zorundadır. Buna uymamak aile bağlarının zayıflaması; hatta aforoz gibi sonuçlar doğar.⁹¹

Önceden belirtildiği üzere Yezidilik ve Zerdüştilik arasında bazı benzer yönler de dikkat çekmektedir. Bunların başında *yedi melek* inancı gelir. Benzer inanç aynı kültür havzasında şekillenen Ehl-i Hak'ta da vardır. Ehl-i Hak Tanrı ve Tanrı'nın özünün çeşitli veçhelerini temsil eden altı/yedi baş meleğin dünyada kendilerini birçok defa insan şeklinde gösterdiğine inanır. Tanrı'nın vücut bulduğu kişilerden biri Hz. Ali'dir. Fakat dinlerinin kurucusu Sultan Sahak tanrının en önemli vücut bulmuş şeklidir. Ehl-i Hak'taki yedi melek inancı Yezidilikte yedi ermişte vücut bulmuş yedi melek inancına⁹² ve Zerdüştilikte Ahûramazda dahil edilerek yediye yükseltilen altı Ameşaspendân/Kutsal Ölümsüzler anlayışını hatırlatır.⁹³ Hem Zerdüştilik hem Yezidilikte ateşin kutsal görülmesi, güneşin ibadet sırasında kible kabul edilmesi, Tavus kuşu figürü ile Zerdüştilikte uçmaya hazırlanan kuşu andıran çift kanatlı insan başlı fraveher sembolü,⁹⁴ tabiatın dört unsuru *ateş, toprak, hava ve suyun* kutsal sayılması⁹⁵ iki inanç arasında diğer benzer motifler olarak gösterilebilir. Ancak bu ortak noktalar aynı kültür havzasında bulunan diğer din ve kültürlerde de mevcuttur.

Yezidilik, Zerdüştilik'ten ziyade Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ile önemli ortak noktalar içermektedir. Sünnet, hac, zekât ve vaftiz bu konuların başında gelir. Örneğin, Yezidi erkekleri sünnet edilir.⁹⁶ Bebek süttten kesildiğinde şeyh ve pîr çocuğa elbise giydirir, başına su döker ve bir tutam saçını keserler.⁹⁷ Uygulama Hıristiyanlıktaki vaftiz törenini andırır. Bundan dolayı Yezidiliğin kökeni Hıristiyanlığı dayandıranlar

⁸⁷ Lescot, *Yezidiler*, 148-150; Bozan, *Şeyh Adî Bin Müsafir*, 110-111; Çakır Ceyhan Suvari, *Ezidiler* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2013), 52-53.

⁸⁸ Sular *Modern İran'da Zerdüştiler*, 299.

⁸⁹ Sular *Modern İran'da Zerdüştiler*, 170.

⁹⁰ Lescot, *Yezidiler*, 76-90; Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 21.

⁹¹ Maisel, "Bir Topluluk, İki Kimlik", 152.

⁹² Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 24-25; Bozan, *Şeyh Adî Bin Müsafir*, 27.

⁹³ Sular, *Modern İran'da Zerdüştiler*, 109-111.

⁹⁴ Suvari, *Ezidiler*, 40.

⁹⁵ Omarkhalı, "Yezidilerin Dini Bilgileri Aktarma Sisteminde ve Ruhani Otorite Statüsünde Bugün Meydana Gelen Değişimler", 129.

⁹⁶ Sünnet, Yahudi geleneğinde Tanrı'nın Hz. İbrahim ile yaptığı antlaşmanın sembolüdür. Hz. İbrahim'den kalan bir uygulama olarak Müslümanlar tarafından da benimsenmiştir. *Kitabı Mukaddes*, Yaradılış 17: 10-12.

⁹⁷ Lescot, *Yezidiler*, 144; Maisel, "Bir Topluluk, İki Kimlik", 150.

olmuştur.⁹⁸ Yezidilerin Hz. İbrahim, Musa ve İsa'ya değer vermeleri ve bunları Yezidiliğin öğreticileri kabul etmeleri ayrıca Kabe'ye Hz. İbrahim'in evi olduğu için hürmet göstermeleri Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ile ortak paydaşlardır.⁹⁹

Yezidiliğin Zerdüştilikle ortak kökene veya en azından ortak bir tarihe sahip olduğu iddiası günümüz Yezidileri arasında kafa karışıklığına yol açmıştır. Bazı Müslüman alim ve topluluklar¹⁰⁰ Zerdüştiliği Ehl-i Kitap kabul ederek ona değer atfetmişlerdir. Bu imtiyazlı konumdan faydalanmak ve kendilerine yönelik baskıdan kurtulmak isteyen eğitilmiş Yezidiler, dinlerinin Zerdüştilik ile aynı kökene sahip olduğu düşüncesini hemen ve gönüllü kabul etmişlerdir. Bunlar üzerinde Zerdüştiliğe ait sembollerin olduğu bilezik, kolyeler takmış evlerine Zerdüş'tün resimlerini asmışlardır.¹⁰¹ Türkiye'de Midyat'ın köylerindeki bazı Yezidiler de bu yönde görüş belirtmiştir.¹⁰² Buna rağmen Yezidiliği Zerdüştilikten bağımsız bir inanç olarak gören, yukarıda açıklanan düşünceye karşı çıkanlar da olmuştur.¹⁰³

Sonuç olarak Ehl-i Sünnet formatındaki Adeviyye tarikatından dönüşen Yezidiliğin farklı din ve kültürlerden unsurlar olarak ortaya çıkan senkretik bir inanç olduğu görülmektedir. İnsanın yaratılışı ve eskatoloji mitolojisi, tanrı anlayışı, dini metinler, ritüel ve Şeyh Adi türbesi merkezli kült gibi kendisine has oluşturduğu yeni anlayışla ayrı bir din olma yolunda ilerlemektedir. Aralarındaki ciddi farklara rağmen birkaç benzerlikten hareketle Yezidiliği Zerdüştiliğe dayandırma yaklaşımı da gerçeği yansıtmamaktadır.

SONUÇ

M. Ö. 2000'li yıllardan itibaren Sümer ve Asur kaynakları Kürtlerin atası olma ihtimali yüksek olan *Kardaka*, *Kurti/Kurtie* adlı milletlerin varlığını haber vermektedir. Bundan dolayı Âri kökenli Kürtler, M. Ö. 1000'li yılların başından itibaren bölgeye gelmiş Ârilerin diğer kolları olan Pers ve Medlerden çok önce Zağros dağları ve çevresine yerleşmiş buradan geniş bir alana yayılmışlardır.

Kürtler, İslam'a kadar ataları Ârilerden tevarüs ettikleri politeist ve doğa olaylarını kutsal gören geleneksel inançlarını sürdürmüşlerdir. İnançları, Perslerin dini Zerdüştilikle bazı benzerlikler taşımalarına rağmen birebir onun devamı olduğunu söylemek güçtür. Genelde göçebe ve dağlık bir coğrafyada tam-yarı özerk yaşamış Kürtler, Roma Med, Pers, Part ve Sasani gibi birçok devlet ve medeniyetin hakimiyetine girmişlerdir. Bu hakimiyet kaçınılmaz olarak bazı etkileşimleri beraberinde getirmiştir. Buna rağmen geleneksel inançlarını terk edip kitleler halinde Zerdüştilik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinleri kabul ettiklerine dair somut deliller bulunmamaktadır. Girenler varsa da az olmuştur. Bunun için kaynaklarda Zerdüşti, Hıristiyan ve Yahudi Kürtler şeklinde bir tabirle karşılaşmamaktayız. Bu açıdan Zerdüştiliğin İslam öncesi Kürtlerin dini olduğu, Zerdüş'tün Med döneminde yaşamış bir Kürt olduğu iddiaları ve bu amaçla getirilen delillerinin yanlış ve yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Söylemin 20. yüzyılın

⁹⁸ Lescot, *Yezidiler*, 17.

⁹⁹ Bozan, *Şeyh Adi Bin Müsafir*, 29-30.

¹⁰⁰ İran'da Zerdüştilik, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi Ehl-i Kitap statüsünde kabul edilmektedir. İran Meclisinde bir milletvekili ile temsil edilen Zerdüştiler, dini azınlık olarak toplumsal hayatta birçok hakka sahiptirler.

¹⁰¹ Maisel, "Bir Topluluk, İki Kimlik", 162.

¹⁰² Suvari, *Ezidiler*, 39.

¹⁰³ Foltz, "The 'Original' Kurdish Religion?", 97.

başından itibaren gelişen Kürt milliyetçisine bağlı bir ulus yaratmayı hedefleyenler tarafından benimsendiği görülmektedir.

Tarihi süreçte kendisine dayatılmış din ve kültürleri reddetmiş Kürt halkı, İslam'ı aşama aşama kabul etmiştir. Kürtlerin İslam'ın kabulünden sonra geleneksel inançları tamamen yok olmamıştır. Bir kısım Kürt, Müslüman olmakla birlikte yeni inançlarını, eski inançları ve coğrafyadaki diğer dinlerle sentezleyerek Yezidilik, Ehl-i Hak ve kısmen Alevilik şeklinde yorum biçimlerini ortaya çıkarmışlardır. Daha çok Kürtlerle ilişkili bir inanç olan Yezidilik ile Perslere ait Zerdüştilik arasında aynı coğrafyadan kaynaklı bazı ortak yönler olması doğaldır. Ancak Yezidiliğin bire bir Zerdüştiliğin devamı olmadığını gösterecek ciddi farklar bulunmaktadır. Bundan dolayı Yezidiliği, Zerdüştiliğe dayandırma söylemi de doğru görünmemektedir. Sonuç olarak Kürtlerin İslam öncesi dinlerinin Zerdüştilik, Yezidiliğin de Zerdüştilik'ten ortaya çıktığı söylemi, yeterli veri ile desteklenememekte ve bir iddiadan öteye gidememektedir.

KAYNAKÇA

- Âferin, Mihribân, *Yezišn*. Tahran: Neşr-i Fraveher, 1393/2014.
- Amûzgâr, Jale – Tefzilî, Ahmet. *Usture-i Zindigi-yi Zerdüşt*. Tahran: Çâp-ı Behmen, 1370/1991.
- Âştîyânî, Celaledîn. *Zertoşt*. Tahran: Şirket-i Sihâm-ı İntişâr, 1381/2002.
- Benjamin, Tudelalı – Petachia, Raitsbonlu. *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. çev. Nuh Arslantaş. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Bilgin, M. Sıraç. *Zarathuştra*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2003.
- Birûnî, Ebû Reyhan. *Maziden Kalanlar*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Bitlisi, Şerefhan, *Şerefname*. çev. Abdullah Yegin. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019.
- Boyce, Mary. *-Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*. USA: 1979.
- A History of Zoroastrianism*. Leiden: 1975.
- Bozan, Metin. “Yezidilerde Şeyh Adî B. Musafir Algısı”. *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*. ed. M. Nesim Doru. 877-888. Ankara: MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri, 1. Basım, 2010.
- “Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 23-41.
- Şeyh Adî Bin Müsafir*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2012.
- Bruinessen, Martin Van. *Kürdistan Üzerine Yazılar*. çev. Nevzat Kırış vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Bundehişn*, çev. E. W. West. Oxford University Press, 1897.
- Cemilpaşa, Ekrem. *Muhtasar Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2018.
- Dost, Ahmet Metin. *Baverha-yı Âryayân*. İsfahan: Sipahan Yayınları, 1384/2005.
- Durant, Will. *Our Oriental Heritage*. United States of America: 1954.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. 1 Cilt. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Foltz, Richard. “The ‘Original’ Kurdish Religion?”, *Journal of Persianate Studies* 10/1 (Ocak 2017), 87-104.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2011.
- Guest, John S. *Yezidilerin Tarihi*, çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayınları, 2007.
- Guillemin, Jacques Duchesne. *Din-i İnan-ı Bastân*. çev. Rüya Müneccim. Tahran: Neşr-i Ali, 1385/2006.
- Hassanpour, Amir. “Bahdinan”, *Encyclopaedia Iranica* online.
- Herodotos. *Herodotos Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Hord Avesta. Tahran: İntişâr-ı Fraveher, 2014.

- Hurşîdyan, Erdeşîr. *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*. Tahran: İntişârat-ı Fraveher, 1387/2008.
- Izady, Mehrdad R. *Kürtler*. çev. Cemal Atilla. İstanbul: Doz Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Kızıllı, Hayrettin. “Kürtlerin İslâm Öncesi İnançları”. *Kürtler*. ed. Adnan Demircan. 185-204. İstanbul: Nida Yayınları, 2015.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2011.
- Kreyenbroek, Philip G. “Ehl-i Hak (Yaresan/Kakailer) Kürdistanlı Yaresanlar”. çev. İbrahim Bingöl. *Kürdistan’da Dini Azınlıklar*. haz. Khanna Omarkhalı. 45-57. İstanbul: Avesta Yayınları, 1995.
- Lescot, Roger. *Yezidiler*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.
- Maisel, Sebastian. “Bir Topluluk, İki Kimlik: Suriye’nin Yezidileri ve Azınlık Bir Grubun Uyum İçin Verdiği Mücadele”. çev. İbrahim Bingöl. *Kürdistan’da Dini Azınlıklar*, haz. Khanna Omarkhalı. 143-168. İstanbul: Avesta Yayınları, 1995.
- Mesudî, Ebü’l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî. *Murûc’z-zeheb*. Beyrut: eş-Şirketu’l-Alemiyye, 1989.
- Minorsky, Vilademir. *Kürtler-Kürdistan*. çev. Kamuran Fıratlı. İstanbul: Doz Yayınları, 1996.
- Millingen, Major Frederick. *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*. çev. Nuray Mestci. İstanbul: Doz Yayınları, 1998.
- Nîknâm, Kurûş. *ez Nûrûz tâ Nûrûz*. Tahran: İntişârat-ı Fraveher, 1392/2013.
- Omarkhalı, Khanna. “Yezidilerin Dini Bilgileri Aktarma Sisteminde ve Ruhani Otorite Statüsünde Bugün Meydana Gelen Değişimler”. çev. İbrahim Bingöl, *Kürdistan’da Dini Azınlıklar*, haz. Khanna Omarkhalı. 127-141. İstanbul: Avesta Yayınları, 1995.
- Rızayî, Abdulazîm. *Tarih-i Edyan-ı Cihan*. Tahran: İntişârat-ı İlmi, 1389/2010.
- Roman, Ghirshman. *İran ez Âğaz ta İslam*. çev. Muhammed Mueyyin. Tahran: Çâp-ı Maharet, 4. Basım, 1388/2009.
- Sular, Mehmet Emin. *Modern İran’da Zerdüştiler*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019.
- Suvari, Çakır Ceyhan. *Ezidiler*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2013.
- Zeki Beg, Muhammed Emin. *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, vd. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 12. Basım, 2019.
- Xemgin, E. *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüş Öğretisi*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2011.

İnternet Kaynakları

- <https://zoroastrians.net/2012/02/27/kurds-open-zoroastrian-temple-in-sweden/> (12/11/2020).
- <http://www.albayan.co.uk/Article2.aspx?id=4963>, (12/12/2019).
- <http://duhoktourism.org/media-room>.
- <https://www.atlasobscura.com/places/qyzqapan-tomb>, (29/11/2019).